İPƏK YOLU, No.2, 2026, səh.240-248
https://doi.org/10.30546/SI.2026.2.01.765

MÜHARİBƏ VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLÜK TƏCRÜBƏSİNİN MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ MİLLİ KİMLİYİN TRANSFORMASİYASINA TƏSİRİ

Sinaver Qasımova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Xülasə. XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində baş verən Qarabağ müharibəsi və onun nəticəsi olan məcburi köçkünlük fenomeni Azərbaycan cəmiyyətinin sosial-mədəni strukturuna və kollektiv şüuruna ciddi təsir göstərmişdir. Bu proseslər müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində geniş şəkildə əks olunmuş və milli kimliyin yenidən qurulmasının mühüm bədii mexanizmlərindən birinə çevrilmişdir. Məqalədə müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsinin fərdi talelər vasitəsilə təqdim olunması, bu təcrübələrin kollektiv yaddaş sisteminə inteqrasiya olunması və onların milli identiklik modelinin transformasiyasına təsiri araşdırılmışdır. Müasir nəsrdə yurd itkisi, məkan dəyişməsi, sosial adaptasiya və travma motivləri yalnız fərdi psixoloji vəziyyət kimi deyil, həm də ümummilli taleyin bədii ifadəsi kimi təqdim olunur. “Ev”, “torpaq”, “vətən” kimi məkan anlayışları kollektiv mənsubiyyət və identiklik hissinin əsas semantik elementlərinə çevrilir. Eyni zamanda folklor, mifoloji arxetiplər və tarixi yaddaş modelləri fərdi travmanın milli-mədəni kontekstdə mənalandırılmasına imkan yaradır. Məqalədə narratoloji və mədəni yaddaş yanaşmaları əsasında müstəqillik dövrü nəsrində milli kimliyin qurbanlıq modelindən müqavimət və davamlılıq modelinə keçidi təhlil olunmuşdur. Müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsi müasir Azərbaycan nəsrində kollektiv özünüdərkin və milli identikliyin transformasiyasının əsas konseptual istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Açar sözlər: Kollektiv yaddaş, məcburi köçkünlük, identiklik, travma, müharibə.

THE IMPACT OF WAR AND FORCED DISPLACEMENT EXPERIENCE ON THE TRANSFORMATION OF NATIONAL IDENTITY IN AZERBAIJANI PROSE OF THE INDEPENDENCE PERIOD

Sinaver Gasimova
Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The Karabakh war and the phenomenon of forced displacement that followed had a profound impact on the socio-cultural structure and collective consciousness of Azerbaijani society. These processes are widely reflected in Azerbaijani prose of the independence period and have become an important literary mechanism for reinterpreting national identity. This article examines the representation of war and forced displacement through individual life stories, their integration into collective memory and their influence on the transformation of national identity. The study shows that themes such as loss of homeland, spatial dislocation, social adaptation and trauma are presented not only as personal psychological experiences but also as expressions of a shared national fate. Spatial concepts such as “home”, “land” and “homeland” function as key symbols of collective belonging. The use of folklore and mythological archetypes enables the interpretation of trauma within a national cultural framework. Based on narratological analysis and cultural memory theory, the article explores the transition from a victim-centered identity model to a model of resilience and resistance. The findings suggest that the experience of war and forced displacement constitutes one of the central factors shaping collective self-awareness and the transformation of national identity in contemporary Azerbaijani prose.
Keywords: Collective memory, forced displacement, identity, trauma, war.

1. Giriş

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlləri Azərbaycan cəmiyyəti üçün dərin sosial-siyasi sarsıntılar və köklü transformasiyalar dövrü olmuşdur. Qarabağ müharibəsi, torpaqların işğalı və bu prosesin nəticəsi kimi formalaşan məcburi köçkünlük fenomeni cəmiyyətin sosial strukturuna, psixoloji vəziyyətinə və kollektiv şüuruna uzunmüddətli təsir göstərmişdir. Bu hadisələr yalnız tarixi və siyasi reallıq kimi deyil, həm də milli yaddaşın yenidən formalaşması və milli kimliyin transformasiyası baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə mürəkkəb tarixi şəraitdə ədəbiyyat, xüsusilə nəsr, cəmiyyətin yaşadığı travmatik təcrübənin bədii ifadə və mənalandırılma sahəsinə çevrilmişdir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük mövzuları fərdi insan taleləri vasitəsilə təqdim olunur. Yurd itkisi, məkan dəyişməsi, sosial uyğunlaşma çətinlikləri və psixoloji sarsıntılar yalnız şəxsi dram kimi deyil, həm də ümummilli taleyin bədii modeli kimi əks etdirilir. Bu mətnlərdə travmatik təcrübə kollektiv yaddaşın formalaşmasına xidmət edir və milli identiklik diskursunun əsas komponentlərindən birinə çevrilir. Keçmişin xatırlanması və bədii şəkildə yenidən qurulması milli özünüdərk prosesinin mühüm mərhələsi kimi çıxış edir [2, s.245-249].

Azərbaycan mədəni düşüncəsində kollektiv yaddaşın əsas mənbələrindən biri folklor, epik ənənə və mifoloji arxetiplərdir. Müasir nəsrdə bu elementlərin istifadəsi fərdi travmanın ümummilli kontekstdə mənalandırılmasına imkan yaradır və onu milli müqavimət və davamlılıq ideyası ilə əlaqələndirir. Qarabağ mövzusu ilə bağlı folklor materiallarının və tarixi yaddaşın aktuallaşdırılması məkanın, torpağın və vətən anlayışının milli identikliyin əsas semantik dayaqlarına çevrildiyini göstərir [1, s.58-63; 7, s.102-107].

Eyni zamanda müstəqillik dövrü nəsrində məkan anlayışı xüsusi əhəmiyyət qazanır. “Ev”, “yurd”, “torpaq” kimi obrazlar yalnız coğrafi məkan deyil, həm də mənsubiyyət, təhlükəsizlik və tarixi yaddaşın simvolu kimi təqdim olunur. Məcburi köçkünlük təcrübəsi bu məkanın itirilməsi ilə bağlı identiklik böhranını üzə çıxarır və milli kimliyin yeni sosial və mədəni şəraitdə yenidən formalaşması prosesini aktuallaşdırır [10, s.84-88].

Müasir Azərbaycan nəsrində bu mövzuların təqdimatı xüsusi poetik xüsusiyyətlərlə müşayiət olunur. Fragmentar zaman quruluşu, retrospektiv narrasiya, daxili monoloqlar və simvolik məkan təsvirləri travmatik təcrübənin bədii ifadəsinin əsas vasitələrinə çevrilmişdir. Bu estetik model müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsinin yalnız faktoloji deyil, psixoloji və mədəni səviyyədə mənalandırılmasına imkan yaradır [9, s.41-46].

Beləliklə, müharibə və məcburi köçkünlük mövzusu müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində yalnız sosial reallığın təsviri deyil, həm də milli kimliyin transformasiyasını əks etdirən mühüm konseptual istiqamət kimi çıxış edir. Məqalədə məqsəd müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsinin bədii mətnlərdə təqdim olunma xüsusiyyətlərini təhlil etmək, bu təcrübənin kollektiv yaddaş sisteminə inteqrasiyasını və onun milli identikliyin yenidən qurulmasına təsirini müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədlə tədqiqatda mədəni yaddaş nəzəriyyəsi, travma yanaşması və narratoloji təhlil metodlarından istifadə olunur.

2. Müharibə və məcburi köçkünlük fenomeninin sosial-tarixi konteksti

XX əsrin sonlarında baş verən Qarabağ müharibəsi Azərbaycan cəmiyyətinin sosial, demoqrafik və psixoloji strukturunda dərin və uzunmüddətli dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Torpaqların işğalı, yaşayış məntəqələrinin dağıdılması və yüz minlərlə insanın doğma yurdlarından didərgin düşməsi məcburi köçkünlük fenomenini müstəqillik dövrünün ən mühüm sosial hadisələrindən birinə çevirmişdir. Bu proses yalnız əhalinin fiziki məkan dəyişməsi ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda kollektiv yaddaşın, mənsubiyyət hissinin və sosial identiklik modelinin yenidən formalaşmasına təsir göstərmişdir. Müharibə və onun doğurduğu nəticələr cəmiyyətin tarixi təcrübəsində dərin iz buraxaraq milli şüurun mühüm komponentinə çevrilmişdir [2, s.312-318].

Məcburi köçkünlük yalnız sosial-iqtisadi problem deyil, həm də mədəni və mənəvi itki kimi qiymətləndirilməlidir. Doğma torpaqdan ayrılma, məkan yaddaşının pozulması və ənənəvi həyat tərzinin dağılması fərdin və icmanın mənəvi dünyasında sarsıntılar yaratmışdır. Bu proses nəticəsində “yurd”, “ev”, “kənd” kimi anlayışlar təkcə coğrafi məkan deyil, həm də kollektiv yaddaşın və milli kimliyin simvolik ifadəsinə çevrilmişdir. Məkan itkisi ilə bağlı emosional və psixoloji təcrübə cəmiyyətin ümumi travmatik yaddaşının formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir [7, s.118-123].

Qarabağla bağlı tarixi və mədəni yaddaşın qorunması prosesində folklor və şifahi ənənə xüsusi rol oynamışdır. Məcburi köçkün icmalarında mərasim ənənələrinin, rəvayətlərin, bayatı və ağıların yaşadılması itirilmiş məkanın mədəni yaddaş səviyyəsində bərpasına xidmət etmişdir. Folklor bu kontekstdə yalnız estetik hadisə deyil, həm də tarixi yaddaşın və kollektiv kimliyin qorunmasının mühüm vasitəsi kimi çıxış etmişdir [1, s.64-69].

Müharibə və məcburi köçkünlük fenomeni eyni zamanda kollektiv şüurda “itirilmə” və “qayıdış” arxetiplərinin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Qarabağla bağlı mifoloji və epik düşüncə elementlərinin aktuallaşması, torpaq və vətən anlayışlarının sakral məna qazanması bu prosesin mühüm göstəricilərindəndir. Tarixi yaddaşın epik və mifoloji modellərlə əlaqələndirilməsi müasir dövrdə milli müqavimət və davamlılıq ideyasının formalaşmasına zəmin yaratmışdır [8, s.52-57].

Sosial-tarixi baxımdan məcburi köçkünlük fenomeni cəmiyyətin demoqrafik və sosial strukturunda da mühüm dəyişikliklər yaratmışdır. Yeni məkanlarda məskunlaşma, urbanizasiya prosesinin sürətlənməsi, sosial adaptasiya problemləri və yeni həyat şəraitinə uyğunlaşma zərurəti fərdin sosial davranış modelinə təsir etmişdir. Bu dəyişikliklər tədricən kollektiv identikliyin yeni formalarının yaranmasına və milli kimliyin daha konsolidə olunmuş məzmun qazanmasına gətirib çıxarmışdır [10, s.95-101].

Beləliklə, Qarabağ müharibəsi və onun nəticəsi olan məcburi köçkünlük fenomeni müstəqillik dövrü Azərbaycan cəmiyyətinin sosial-tarixi inkişafında həlledici amillərdən biri kimi çıxış etmişdir. Bu hadisələr yalnız demoqrafik və sosial dəyişikliklərə səbəb olmamış, həm də kollektiv yaddaşın yenidən qurulmasına, milli-mədəni dəyərlərin aktuallaşmasına və milli

kimliyin transformasiyasına güclü təkan vermişdir. Məhz bu sosial-tarixi zəmin müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük mövzusunun aparıcı ideya istiqamətlərindən birinə çevrilməsini şərtləndirmişdir.

3. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə mövzusunun əsas istiqamətləri

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə mövzusu yalnız tarixi hadisələrin təsviri ilə məhdudlaşmır, daha çox insan taleyi, mənəvi sarsıntı və milli özünüdərk kontekstində təqdim olunur. Qarabağ müharibəsi bu dövrün bədii düşüncəsində təkcə hərbi qarşıdurma kimi deyil, bütöv bir nəslin həyatını dəyişdirən, cəmiyyətin dəyər sistemini yenidən müəyyənləşdirən tarixi sınaq kimi dərk edilir. Müasir nəsrdə müharibə reallığı fərdi təcrübə ilə kollektiv yaddaş arasında əlaqə yaradan əsas tematik istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir [2, s.354-360]. Bu istiqamətlərdən biri müharibənin insan psixologiyasına təsirinin təsviridir. Əsərlərdə qorxu, itki, qeyri-müəyyənlik və həyatın qəfil dəyişməsi kimi hallar qəhrəmanların daxili dünyasında dərin iz buraxan travmatik təcrübə kimi təqdim olunur. Müharibə yalnız fiziki təhlükə deyil, həm də mənəvi sarsıntı, təhlükəsizlik hissinin itirilməsi və gələcəyə inamın zəifləməsi kimi psixoloji vəziyyətlərlə müşayiət olunur. Bu yanaşma müharibənin sosial hadisədən daha çox insanın varlıq təcrübəsinə təsir edən ekzistensial reallıq kimi dərk olunmasına imkan yaradır [10, s.112-116].

Müasir nəsrdə müharibə mövzusunun digər mühüm istiqaməti itki və yas motivlərinin bədii ifadəsidir. Şəhidlik, yaxınların itirilməsi və dağıdılmış həyat hekayələri fərdi ağrının ümummilli kədər və xatirə sisteminə çevrilməsini təmin edir. Bu kontekstdə yas yalnız şəxsi faciə deyil, həm də kollektiv yaddaşın formalaşmasının mühüm komponenti kimi çıxış edir. Xalqın tarixi yaddaşında qəhrəmanlıq və fədakarlıq motivlərinin mövcudluğu müasir nəsrdə müharibə mövzusunun epik və mənəvi ölçülər qazanmasına səbəb olur [3, s.85-91].

Müharibə mövzusunun bədii interpretasiyasında qəhrəman obrazının semantikası da dəyişir. Klassik qəhrəmanlıq modeli ilə yanaşı, müasir nəsrdə adi insanın müharibə şəraitində mənəvi möhkəmliyi, dözümlülüyü və həyat uğrunda mübarizəsi ön plana çəkilir. Bu yanaşma qəhrəmanlığı yalnız hərbi igidliklə deyil, mənəvi dayanıqlıq və humanist dəyərlərin qorunması ilə əlaqələndirir. Beləliklə, müharibə mövzusu milli xarakterin və mənəvi gücün bədii ifadəsinə çevrilir [6, s.73-78].

Müstəqillik dövrü nəsrində müharibə ilə bağlı məkan təsvirləri də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dağıdılmış şəhər və kəndlər, boşalmış evlər, müharibə izləri daşıyan landşaft obrazları yalnız reallığın təsviri deyil, həm də kollektiv travmanın simvolik ifadəsi kimi çıxış edir. Bu məkanlar itirilmiş həyatın, pozulmuş harmoniyanın və yaddaşın maddi izlərinin bədii modelinə çevrilir [7, s.140-145].

Bununla yanaşı, müharibə mövzusu müasir nəsrdə "qayıdış" ideyası ilə sıx bağlı şəkildə təqdim olunur. Doğma torpağa qayıtmaq arzusu, itirilmiş məkanın bərpası və gələcəyə ümid motivləri müharibə narrativlərinin mühüm semantik qatını təşkil edir. Bu tendensiya xalq

yaddaşında mövcud olan dirçəliş və yenidənqurma arxetipləri ilə səsləşərək müharibə mövzusuna pessimist deyil, gələcəyə yönəlmiş məna qazandırır [8, s.94-99].

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə mövzusu çoxşaxəli tematik sistem kimi formalaşmışdır. Psixoloji travma, itki və yas, mənəvi müqavimət, məkanın dağıdılması və qayıdış ideyası bu sistemin əsas istiqamətlərini təşkil edir. Bu xüsusiyyətlər müharibəni yalnız tarixi hadisə kimi deyil, həm də kollektiv yaddaşın və milli kimliyin formalaşmasına təsir edən mühüm mədəni fenomen kimi təqdim edir.

4. Məcburi köçkünlük və məkan itkisi: İdentiklik böhranı və "yurd" anlayışı

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində məcburi köçkünlük fenomeni yalnız sosial hadisə kimi deyil, həm də insanın mənəvi dünyasında baş verən dərin identiklik böhranının bədii ifadəsi kimi təqdim olunur. Doğma yurdun itirilməsi fərdin həyatında təkcə məkan dəyişməsi deyil, həm də mənsubiyyət hissinin sarsılması, sosial və mədəni bağların zəifləməsi ilə müşayiət olunur. Bu baxımdan məkan itkisi müasir nəsrdə travmatik təcrübənin ən mühüm komponentlərindən biri kimi çıxış edir və milli kimliyin transformasiyası prosesində xüsusi yer tutur [2, s.401-406].

Məcburi köçkünlük şəraitində "yurd" anlayışı yeni semantik məzmun qazanır. Əgər əvvəlki mərhələlərdə yurd gündəlik həyatın təbii mühiti kimi qəbul edilirdisə, müharibədən sonrakı dövrdə o, itirilmiş harmoniya, təhlükəsizlik və mənəvi bütövlüyün simvoluna çevrilir. Müasir nəsrdə yurd yalnız coğrafi məkan deyil, həm də xatirələrin, ailə ənənələrinin və kollektiv yaddaşın mərkəzi kimi təqdim olunur. Bu məkanın itirilməsi fərdin özünüidentifikasiya prosesində boşluq və qeyri-müəyyənlik yaradır [10, s.121-126].

"Ev", "kənd", "ata ocağı" kimi obrazlar bədii mətnlərdə xüsusi emosional və simvolik yük daşıyır. Bu məkanların dağıdılması və ya tərk edilməsi yalnız fiziki məkanın yoxluğu deyil, həm də keçmiş həyatın, sosial münasibətlərin və mədəni mühitin itirilməsi kimi təqdim olunur. Beləliklə, məkan itkisi fərdi travmanın kollektiv emosional təcrübəyə çevrilməsinə və ümummilli yaddaşın formalaşmasına xidmət edir [7, s.132-137].

Məcburi köçkünlük təcrübəsi eyni zamanda "yad məkan" motivinin güclənməsi ilə müşayiət olunur. Yeni yaşayış mühitinə uyğunlaşma çətinliyi, sosial yadlaşma hissi və müvəqqəti həyat vəziyyəti qəhrəmanların daxili dünyasında gərginlik yaradır. Bu vəziyyət müasir nəsrdə kimlik axtarışı, sosial adaptasiya və mənəvi tənhalıq motivləri vasitəsilə ifadə olunur. Müvəqqəti məkanın "özününkü" kimi qəbul olunmaması identiklik böhranının əsas göstəricilərindən biri kimi təqdim edilir [6, s.88-92].

Folklor və kollektiv yaddaş elementlərinin istifadəsi məkan itkisi ilə bağlı travmanın mənalandırılmasında mühüm rol oynayır. Doğma torpaqla bağlı rəvayətlər, xatirələr və simvolik təsvirlər itirilmiş məkanın mədəni yaddaş səviyyəsində qorunmasına imkan yaradır. Qarabağla bağlı folklor materiallarının aktuallaşdırılması yurd anlayışının yalnız fiziki deyil, həm də tarixi və mənəvi dəyər kimi təqdim olunmasına xidmət edir [1, s.72-77].

Müasir nəsrdə "qayıdış" ideyası da yurd anlayışının semantik sistemində mühüm yer tutur. Doğma torpağa dönmək arzusu yalnız fiziki qayıdış istəyi deyil, həm də itirilmiş kimliyin və mənəvi bütövlüyün bərpası kimi mənalandırılır. Bu motiv xalq yaddaşında mövcud olan dirçəliş və yenidənqurma arxetipləri ilə səsləşərək məkan itkisi mövzusuna ümid və davamlılıq məzmunu qazandırır [8, s.64-69].

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində məcburi köçkünlük və məkan itkisi fərdi həyatın dramatik hadisəsi olmaqla yanaşı, milli identiklik diskursunun mühüm komponentinə çevrilmişdir. "Yurd" anlayışının emosional və simvolik dərinləşməsi, yad məkan təcrübəsi və qayıdış ideyası bu dövr nəsrində identiklik böhranı və onun aradan qaldırılması prosesinin bədii modelini formalaşdırır. Bu xüsusiyyətlər məkanın milli yaddaşın və kollektiv özünüdərkin əsas daşıyıcılarından biri kimi çıxış etdiyini göstərir.

5. Müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsinin milli kimliyin transformasiyasına təsiri

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsi milli kimliyin transformasiyasını şərtləndirən əsas sosial-mədəni amillərdən biri kimi təqdim olunur. Bu hadisələr cəmiyyətin yalnız demoqrafik və iqtisadi strukturunu deyil, həm də kollektiv özünüdərk modelini dəyişdirərək milli identikliyin yeni məzmun və dəyərlər sistemi əsasında formalaşmasına səbəb olmuşdur. Müasir nəsrdə fərdi həyat hekayələri vasitəsilə bu dəyişikliklər emosional və mənəvi səviyyədə ümumiləşdirilir və milli kimliyin yenilənmə prosesi bədii şəkildə ifadə olunur [2, s.512-518].

Müharibə təcrübəsi milli kimliyin transformasiyasında ilk növbədə "ümumi taleyin şüuru"nun güclənməsi ilə xarakterizə olunur. Fərdi ağrı və itkilər ümummilli faciənin tərkib hissəsi kimi təqdim edilir, beləliklə, şəxsi həyat hekayələri kollektiv yaddaş sisteminə daxil edilir. Bu proses milli birlik və həmrəylik hissinin formalaşmasına, cəmiyyətin müxtəlif sosial qruplarının ortaq tarixi təcrübə ətrafında birləşməsinə xidmət edir [10, s.93-99].

Məcburi köçkünlük fenomeni isə milli kimliyin məkan əsaslı modelinin yenidən düşünülməsinə gətirib çıxarır. Doğma torpaqdan uzaq düşmək fərdin mənsubiyyət hissini zəiflətsə də, eyni zamanda torpaqla bağlılıq duyğusunu daha da gücləndirir. Müasir nəsrdə yurd anlayışı yalnız yaşayış məkanı deyil, milli varlığın əsas simvollarından biri kimi təqdim olunur. Bu kontekstdə məkan itkisi milli kimliyin emosional komponentinin dərinləşməsinə və torpaq amilinin identiklik sistemində mərkəzi mövqe qazanmasına səbəb olur [7, s.205-210].

Müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsi milli kimliyin dəyərlər sistemində də mühüm dəyişikliklər yaradır. Qəhrəmanlıq, müqavimət, dözümlülük və fədakarlıq kimi keyfiyyətlər müasir nəsrdə milli xarakterin əsas xüsusiyyətləri kimi təqdim olunur. Bu xüsusiyyətlər həm tarixi epik ənənələrlə, həm də folklor qəhrəmanlıq modelləri ilə əlaqələndirilərək milli kimliyin davamlılıq prinsipi əsasında formalaşdığını göstərir [5, s.58-63].

Eyni zamanda travmatik təcrübənin bədii təqdimatı milli kimliyin emosional-psixoloji modelinin formalaşmasına təsir göstərir. Ədəbiyyatda ağrı, itki və həsrət motivlərinin geniş yer

alması kollektiv empatiya mühiti yaradır və oxucunun özünü ümumi tarixi taleyin bir hissəsi kimi dərk etməsinə imkan verir. Bu emosional identifikasiya milli həmrəyliyin və sosial konsolidasiyanın mühüm psixoloji əsasını təşkil edir [9, s.84-89].

Folklor, mifoloji arxetiplər və tarixi simvolların müasir nəsrdə aktuallaşdırılması da milli kimliyin transformasiyası prosesində mühüm rol oynayır. Böhran, itki və sınaqdan sonra dirçəliş ideyasına əsaslanan arxaik yaddaş modelləri müharibə təcrübəsinin yalnız faciə kimi deyil, həm də milli yenilənmə və güclənmə mərhələsi kimi mənalandırılmasına imkan yaradır. Bu yanaşma kollektiv şüurda travmanın destruktiv deyil, mobilizasiyaedici potensiala malik olduğunu göstərir [4, s.119-124].

Müstəqillik dövrü nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük motivləri Azərbaycançılıq ideyasının möhkəmlənməsi ilə də sıx bağlıdır. Tarixi yaddaşa, milli-mədəni dəyərlərə və ortaq mənəvi təcrübəyə istinad milli identikliyin ideoloji əsaslarının güclənməsinə xidmət edir. Bu baxımdan bədii mətnlər yalnız estetik hadisə deyil, həm də milli özünüdərkin və mədəni inteqrasiyanın formalaşmasında iştirak edən mühüm sosial institut kimi çıxış edir [2, s.530-536].

Beləliklə, müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsi müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində milli kimliyin transformasiyasını şərtləndirən əsas semantik mərkəzlərdən birinə çevrilmişdir. Ortaq tarixi taleyin dərk olunması, torpaq amilinin simvolik əhəmiyyətinin artması, milli dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsi və emosional həmrəylik mühitinin formalaşması bu transformasiyanın başlıca istiqamətlərini təşkil edir. Bu xüsusiyyətlər müasir Azərbaycan nəsrini milli kimliyin yenilənməsi və mədəni konsolidasiya prosesinin bədii ifadə forması kimi səciyyələndirməyə imkan verir.

6. Bədii vasitələr və poetik xüsusiyyətlər

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük mövzusunun bədii ifadəsi yalnız tematik səviyyədə deyil, həm də xüsusi poetik və narrativ vasitələr sistemi vasitəsilə reallaşdırılır. Müasir yazıçılar travmatik təcrübənin mürəkkəb psixoloji və emosional mahiyyətini ifadə etmək üçün ənənəvi realist təsvir üsullarını yeni estetik yanaşmalarla birləşdirir, nəticədə çoxqatlı və semantik baxımdan zəngin bədii mətn modeli formalaşır [9, s.92-97].

Bu poetikanın əsas xüsusiyyətlərindən biri fragmentar zaman strukturunun tətbiqidir. Müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsi ardıcıl xronoloji hadisələr kimi deyil, xatirələr, retrospektiv epizodlar və zaman sıçrayışları vasitəsilə təqdim olunur. Bu üsul travmatik yaddaşın selektiv və parçalanmış xarakterini əks etdirir, eyni zamanda keçmişin indiki şüurda davam edən psixoloji təsirini göstərir. Retrospektiv narrasiya fərdi yaddaşın bədii rekonstruksiyasına və kollektiv tarix şüurunun emosional səviyyədə dərk olunmasına xidmət edir [2, s.548-552].

Müasir nəsrdə daxili monoloq və psixoloji analiz də mühüm poetik vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Qəhrəmanların daxili dünyasının, qorxu, həsrət, itki və ümid kimi ziddiyyətli emosional vəziyyətlərinin təsviri travmanın insan psixikasında yaratdığı dərin izləri göstərir. Bu üsul oxucu ilə emosional yaxınlıq yaradır və fərdi təcrübənin kollektiv empatiya mühitinə transformasiyasına şərait yaradır [10, s.101-106].

Susqunluq estetikasının üstünlüyü də travma poetikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Bir çox hallarda hadisələr birbaşa təsvir olunmur, ağrı və itki eyhamlar, yarımçıq cümlələr və simvolik detallar vasitəsilə ifadə edilir. Bu dolayı təqdimat travmanın sözlə ifadə olunmasının çətinliyini əks etdirir və bədii mətnin emosional təsir gücünü artırır [7, s.214-219].

Simvolik məkan obrazları müasir nəsrin semantik strukturunda xüsusi yer tutur. Dağıdılmış ev, boş qalan kənd, yararsız hala düşmüş məktəb, tərk edilmiş bağ və yollar kimi məkanlar yalnız fiziki dağıntını deyil, həm də kollektiv yaddaşın zədələnməsini və itirilmiş həyat nizamını ifadə edir. Eyni zamanda torpaq, yurd və geri dönüş motivləri milli kimliyin bərpası ideyasının bədii simvollarına çevrilir [4, s.126-131].

Folklor və mifoloji elementlərin istifadəsi də poetik sistemin mühüm komponentlərindəndir. Qəhrəmanlıq, sınaq, itki və dirçəliş kimi arxetipik motivlərin müasir hadisələrlə əlaqələndirilməsi travmatik təcrübənin milli-mədəni kontekstdə mənalandırılmasına imkan yaradır. Bu yanaşma müasir nəsri milli yaddaşın davamlılıq xəttinə bağlayır və fərdi hadisələrin ümummilli semantik məkan daxilində şərhinə şərait yaradır [1, s.142-148].

Dil və üslub xüsusiyyətləri də travma poetikasının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Lakonik ifadə, emosional yüklü söz seçimi, metaforik təsvirlər və təkrar strukturları mətnin dramatik gərginliyini artırır. Xüsusilə həsrət, yol, qayıdış, sükut və gözləmə kimi leksik motivlərin təkrarı kollektiv yaddaşın emosional dominantlarını formalaşdırır [6, s.73-78].

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük mövzusunun bədii ifadəsi kompleks poetik sistem vasitəsilə həyata keçirilir. Fragmentar zaman quruluşu, retrospektiv narrasiya, psixoloji dərinlik, susqunluq estetikası, simvolik məkan obrazları, folklor arxetipləri və emosional-intensiv dil bu sistemin əsas elementlərini təşkil edir. Bu poetik xüsusiyyətlər travmatik təcrübənin yalnız təsvirini deyil, onun estetik və mədəni səviyyədə mənalandırılmasını təmin edir və müasir Azərbaycan nəsrini kollektiv yaddaşın bədii ifadə formalarından birinə çevirir.

Nəticə. Aparılan tədqiqat göstərir ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük mövzusu yalnız müəyyən bir tarixi mərhələnin bədii inikası deyil, həm də milli özünüdərk prosesinin mühüm mədəni məkanına çevrilmişdir. Bu dövrün bədii mətnlərində fərdi insan taleləri vasitəsilə yaşanan itki, ayrılıq, yurd həsrəti və sosial sarsıntılar təsvir olunsa da, bu təcrübə şəxsi ağrı səviyyəsində qalmır, ümummilli yaddaşın və kollektiv kimliyin formalaşmasına xidmət edən ideya-estetik sistem daxilində mənalandırılır.

Müasir Azərbaycan nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük təcrübəsi milli kimliyin transformasiyasının əsas faktorlarından biri kimi çıxış edir. "Yurd", "torpaq", "ev" və "qayıdış"

kimi semantik nüvələr kollektiv mənsubiyyət hissinin bərpasına və milli birlik ideyasının möhkəmlənməsinə yönəlmişdir. Fərdi travmanın ümumiləşdirilməsi, məkanın yaddaş daşıyıcısına çevrilməsi və folklor-mifoloji kodların aktuallaşdırılması milli identikliyin emosional və mədəni əsaslarını dərinləşdirir.

Eyni zamanda travma narrativləri yalnız itki və dağıntı obrazlarını deyil, həm də müqavimət, dözümlülük və dirçəliş ideyasını ön plana çıxarır. Bu xüsusiyyət müasir nəsrdə milli kimliyin statik deyil, dinamik və gələcəyə yönəlmiş model əsasında təqdim olunduğunu göstərir. Keçmişin ağrılı təcrübəsi bədii mətnlərdə mənəvi güc, tarixi yaddaş və kollektiv həmrəylik mənbəyinə çevrilir.

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində müharibə və məcburi köçkünlük mövzusu yalnız ədəbi istiqamət deyil, həm də milli yaddaşın qorunması, tarixi təcrübənin mənalandırılması və yeni identiklik modelinin formalaşdırılması baxımından strateji mədəni funksiyanı yerinə yetirir. Bu baxımdan, müasir nəsr post-münaqişə dövrünün sosial və mənəvi transformasiyalarını əks etdirən bədii salnamə olmaqla yanaşı, cəmiyyətin kollektiv özünüdərkinin və milli davamlılığının ideoloji-estetik əsaslarından biri kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Abbaslı S. (2020), Qarabağ Folkloru: Janr Poetikası və Mərasim Ənənələri. Bakı: Elm və Təhsil, 356.
2. Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi, 2018, 10 cilddə, I cild.
3. Azərbaycan Dastanları, 2005, 5 cilddə, I cild.
4. Rzasoy S.G., S.P. Pirsultanlı (2009), Azərbaycan Türklərinin Xalq Əfsanələri. Bakı, 427.
5. Həbibbəyli İ. (2020), Kitabi-Dədə Qorqud: Yazılı Epos və ya Epopeya.
6. Kazımoğlu M. (2020), Söz Haqqında Söz.
7. Qarabağ: Folklor da Bir Tarixdir, 2018.
8. Qaliboğlu E. (2020), Yaradılış Mifləri və Azərbaycan Əfsanələri.
9. Osmanova G. (2021), Çağdaş Azərbaycan Nəsrində Mifologizm.
10. Xavəri S. (2018), Folklor və Milli Mədəniyyət: Funksional Semantika Problemləri.